

**KELAM İLMİ'NİN YENİDEN
İNŞASINDA GELENEĞİN YERİ**

**Fırat Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi**

**“Kelam İlmi’nin Yeniden İnşasında Geleneğin Yeri”
Sempozyumu
13-15 Eylül 2004**

Tertip Kurulu

Prof.Dr. Mustafa ÖZTÜRK
Doç. Dr. Temel YEŞİLYURT-Doç. Dr. Erkan YAR
Doç.Dr. Selim ÖZARSLAN-Doç.Dr. Fikret KARAMAN
Yrd. Doç.Dr. İskender OYMAK-Yrd. Doç.Dr. İsmail ERDOĞAN
Yrd. Doç.Dr. Ahmet BAĞLIOĞLU-Dr. Mehmet ATALAN-Dr. Muhammed ÇAKMAK
Dr.H. Emin SERT-Dr. İhsan SOYSALDI
Mustafa TÜRKGÜLÜ

Sekretarya

Yrd.Doç.Dr.Adem TUTAR

- Bildirilerde yer alan yazıların hakları saklı olup, yazıların tamamı veya bir kısmı kaynak gösterilmeden iktibas edilemez.
- Bildirilerde yer alan yazıların dil, bilim ve hukuksal açıdan her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

**FIRAT ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DEKANLIĞI
Mühendislik Kampusu
23200/ELAZIĞ**

I. TEBLİĞ

KELÂM İLMİ'NİN YENİDEN İNŞASINDA HADİS'İN ROLÜ

Yrd.Doç. Dr. Mehmet KUBAT**

Giriş

İslâm kültürünün Kur'an'dan sonra ikinci kaynağı sayılan Hadîs veya Sünnet'in, İslâm'ın temel Kitabı'nın en geniş tefsiri ve şariat yönünden onun tamamlayıcısı olduğunda kuşku yoktur.¹ İslâm'ı doğru anlamının ise, Kur'an'ın "en güzel misal"² olarak tavsif ettiği İslâm Peygamberi'nin iyi anlaşılıp doğru takdim edilmesiyle, eş deyişle hadîs-sünneti doğru anlamakla mümkün olacağı tarihten günümüze müslümanların geneli tarafından kabul gören bir husustur.

"İster Ortaçağ İslâm düşüncesi, ister çağdaş İslâm düşüncesi olsun, eski-yeni tecrübelerimiz de göstermiştir ki, İslâm dünyasında düşünce veya eyleme yönelik hiçbir projenin Sünnet-hadîsten bağımsız kalması mümkün olmadığı gibi, bağımsız kaldığı takdirde başarılı olması da mümkün değildir. Bu sadece bir iddia değil, aynı zamanda ampirik verilere dayanan sosyolojik bir gerçektir."³

Aslında Kur'an'ın geliş yoluyla, sahih olarak bizlere ulaşmış "sünnet" in geliş yolu arasında gerçekte büyük bir farklılık yoktur. Soruna bu perspektiften bakıldığında, Kur'an'ı nasıl anlayacağımızın ve onun Peygamber ve sahabe tarafından nasıl anlaşıldığının belirteci konumundaki Sünnet'in, İslâmî ilimler alanındaki konumunun vazgeçilmez olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla İslâm dünyasında düşünce veya eyleme yönelik projelerde hadis-sünnet'ten bağımsız kalınması, Peygamber'e rağmen İslâm'ı anlamaya çalışmakla eşdeğer sayılacağından başarı şanslarının olması mümkün değildir.

Saf İslâm itikadını ve buna göre şekillenen kültür ve medeniyetleri her türlü iç ve dış tesirlerden koruma gibi tarihî bir misyon yüklen ve "kesin deliller kullanarak ve vâki olacak kuşku ortadan kaldırmak suretiyle İs-

** Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelâm Anabilim Dalı, Öğretim Üyesi, e-mail: mkubat66@hotmail.com,

¹ M. Said Hatiboğlu, *Müslüman Kültürü Üzerine*, Ankara, 2004, s. 13 vd.

² Ahzâb, 33/21

³ M. Hayri Kırbaçoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Ankara, 2002, s. 13

lâm inanç esaslarını kanıtlamayı,⁴ içten ve dıştan yönelen aykırı görüş, sapkın fikir ve eleştirilere karşı İslâm itikadını savunup korumayı hedefleyen” Kelâm İlmi’nin, teolojik meselelerin çözümünde akli öncelemekle birlikte, “İslâm kanunu üzere oluş”⁵ ilkesi gereği naklî delillere bağlı kalması, kalkış noktası olarak Kitap ve Sünnet’e öncelik vermesi⁶ gerekir. Bir başka deyişle Kelâmî konuların Kur’anî ve Nebvî dayanakları bulunmalıdır. Çağdaş bir Kelâm İlmi’nin inşasını gerçekleştirecek ve onu yeniden yapılandıracak olan kelâmcının da, İslâm düşüncesine yöneltilen aykırı fikir ve akımlara karşı verdiği mücadelede kullanacağı dilin, vahye dayanan dinî bir söylem olması gerektiğinde kuşku yoktur. Bu bağlamda kelâmcının vahyi doğru yorumlamada ve ilahî öğretiyi anlayıp anlamlandırmada hadis-sünnet’ten müstağni olamayacağı açıktır.

Bu gerçekten hareketle, bu tebliğde hedeflediğimiz öncelikli husus, tarihin belli dönemlerinde salt “cedel”e dönüşen, günümüzde de etkinlik ve işlevselliğini adetâ yitirmiş olan Kelâm İlmi’nin⁷ yeniden inşasında hadîsin rolü üzerinde durmak, bu ilmin oluşturulmasında sünnetin katkısının neler olabileceğini vurgulamak, kelâm âlimlerinin hadisten nasıl faydalanabileceklerinin imkânlarını araştırmak, bu bağlamda çözümsel yaklaşımlarda bulunmak olacaktır. Kelâm’ın yeniden yapılanması sürecinde hadîs-sünnet’in teorik ve kavramsal rolünün ne olabileceği, bunun geleneksel Kelâm’ın epistemik yapısıyla ne derece uyumlu olduğunun ortaya çıkarılması da bu çalışmada hedeflediğimiz bir diğer husus olacaktır. Çağdaş Kelâm İlmi’nin hadisten nasıl yararlanacağı konusunda uyulması gereken esasları bir defada ve her zaman geçerli olmak üzere belirlemek gibi bir iddiamız aslâ olamaz. Biz bu hususta en önemli ve pratik olan esaslara ağırlık vermek suretiyle, nasıl bir yöntem takip edileceği hususunda bir deneme yapmak niyetindeyiz ve aslâ bu esasların eksiksiz bir listesini sunma iddiasında değiliz. İtikadî konularda delil sayılabilecek özellikleri taşıyan âhâd haberlerin belirlenmesinde hadis usulcülerinin ve fıkıh usulü âlimlerinin konuyla ilgili araştırmalarından faydalanmanın gerekli olduğunu düşünüyoruz.

⁴ Adududdîn el-İcî, *el-Mevâkıf fî İlmi'l-Kelâm*, Beyrut, Ts., s. 7; Seyyid Şerif el-Cürcanî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Tahran, Ts., I/23; Şerafeddin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelâm*, Konya, 1996, s. 22; Hüseyin Atay, *İslâm’ın İnanç Esasları*, Ankara, 1992, s. 13

⁵ Seyyid Şerif el-Cürcanî, *Kitabu't-Ta'rifât*, Mısır, 1283, s. 185

⁶ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, Ankara, 1981, s. 1vd.

⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mehmet Kubat, “Kelâm’ın Etkinlik ve İşlevselliğini Yitirmesinin Ana Nedenleri Üzerine Bazı Tespitler”, D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İzmir, 2000, s. 171 vd.

I. İlk Dönem İslâm Toplumunda Hadîs'in Yeri

Vahyin indirildiği süreç olarak adlandırılabileceğiniz ilk dönem İslâm toplumunda Hz. Peygamber, itikadî olsun amelî olsun şüphe edilen bütün konularda kendisine danışılan ve sorunları çözen yegâne merciydi.⁸ Onun Kitap'tan vahiy olarak aktardıkları nasıl hüccet kabul ediliyorsa, vahiy dışında sarf ettiği sözleri (kavlî sünnet), yaptıkları iş ve davranışları (fiilî sünnet) ile takrîrleri (takrîrî sünnet) de hüccet kabul ediliyordu. Sağlığında onun sünnetini kabul etmemek dinden çıkmakla veya küfürle eşdeğer sayıldığından, Hz. Peygamber döneminde hadis-sünnet'in itikadî konularda delil sayılıp sayılmaması diye bir sorundan bahsetmek mümkün değildir. Kısacası, sahabenin haber-i vâhidle ihticâc ve muhtevası ile amel ettiğinden şüphe edilemez.⁹

Hz. Peygamber ve ilk iki halife döneminde dine dayalı konularda nassa, nakle ve rivâyete ağırlık verilir, itikadî konularda aklî istidlal ve aklî muhakemeye¹⁰ değer verilmezdi. İtikadî meselelerde cedel yapılmaz, aksine bu gibi konularda nasslarda belirtilen ile yetinilirdi. Çünkü onlar, akidenin bütün temellerinin Kur'ân'da açıkça gösterildiğine, Peygamber'in de gerek sözleri ve gerekse de fiilleri ile akidenin temellerini açıkladığına inanıyorlardı.¹¹

Mu'tezile'nin doğuşuna kadar olan süreçte ister amelî, ister itikadî olsun hemen her konuda hadîs-sünnet'e hüccet nazarıyla bakıldığına şüphe yoktur. Kanaatimizce bu alandaki ilk kırılma, *nakli delillerin zan, akli delillerin ise kesinlik ifade ettiği*¹² şeklinde özetlenebilecek anlayışın tercümeler yo-

⁸ Krş. Muhammed el-Behiy, *İslâm Düşüncesinin İlahi Yönü*, Çev. Sabri Hizmetli, Ank., 1992, s. 41

⁹ Subhi es-Salih, *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılahları*, Çev. M. Yaşar Kandemir, Ankara, 1988, s. 268

¹⁰ Burada akıldan maksat, pratik ve tecrübî akıl değil, kelâmî manâdaki akıl, nazar ve istidlale dayalı metafizik akıldır.

¹¹ Muhammed b. İdris eş-Şafîî, *er-Risâle*, Tah. Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire, 1979, s. 20-21 vd.

¹² Mu'tezile'den Kâdî Abdulcebbar, aklî delilin asıl, naklî delilin fer' konumunda olduğunu, aklî delil ile naklî delilin çatışmayacağını, zira asıl ile fer'in tearuz etmeyeceğini (Bkz. Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, Kahire 1960-65, XV/27) belirtirken, Cüveynî'ye göre naklî delil, te'vile maruz kalması dolayısıyla kesinlik ifade etmez. Nassın kesinlik ifade etmesi için te'vile maruz kalmadığı ve zâhiriyle anlaşılabilirdiği hususunda İslâm ümmetinin icmâ etmiş olması lazımdır. Bkz. Ebu'l-Mealî el-Cüveynî, *eş-Şâmil fî Usulî'd-Dîn*, Beyrut, 1999, s. 21. Bu hususta Fahreddin er-Razi, "nakli deliller yakîn ve kesinlik ifade etmez. Çünkü bu delillerin kat'iyet ifade edebilmeleri için lûgat manâlarının, sarf kaidelerine göre ortaya çıkan manâların, eşanlamlı olma, mecaz, izmar (zamir getirme veya metinde gizli bir cüz'ün olduğunu kabul etme), nakil, takdim, te'hir, tahsis, nesh ve akla aykırı olmama gibi ihtimallerden uzak olmaları icap eder. Bir nassta bu gibi

luyla İslâm dünyasına girişiyle yaşanmıştır. H. II. asrın başlarında doğan Mu'tezile, felsefenin de etkisiyle naklî deliller karşısında aklî delilleri öncelemiş, akıl ile nakil çatıştığında nakli, aklî ilkeler doğrultusunda te'vil etmiş, kısacası nass karşısında akla hakem rolü vermiştir.¹³ Mu'tezile'nin akıl-nakil ilişkisindeki bu yaklaşımı büyük ölçüde daha sonra teşekkül eden sünnî kelâm ekollerinden Eş'arî ve Mâtürîdîler tarafından da benimsenmiştir.¹⁴

II. Kelâmcılara Göre Âhâd Hadislerin Bilgi Değeri

Bilgi edinme yolları olarak duyular, haber-i sadık ve aklı kabul eden kelâmcılar,¹⁵ Kelâm İlmi'nin konusu ve gayesi açısından inanca dair konuların kanıtlanmasını, hem naklî hem de aklî delillere başvurarak yapmışlardır. Kelâmcılara göre itikadî konularda kabul edilecek delillerin kesin ve kat'î, hüküm veya karar verdirebilecek özelliklere sahip burhanlar veya hüccetler olmaları gerekir. Bu nedenle Kelâm, kesin bilgiye ihtiyaç duyan bir ilimdir. Henüz kesinliğe ulaşmamış, delillerle kanıtlanmamış olan, malumât kabilinden olan bilgiler, zan ifade etikleri ve bünyelerinde bir kısım kuşkuları barındırdıkları için bu ilim nazarında kesin bilgi olma özelliğine sahip değildir.¹⁶

Kelâm İlmi'nde inanca dair hususların sağlam, sâbit, değişmez, kesin ve doğru bilgilere dayandırılması temel amaç olduğundan, bu ilimde zannî ve taklîdî bilgilere itibar edilmemiştir. Delâlet veya sübût, yahut hem delâlet, hem de sübût yönünden kesin olmayan deliller, rivâyetler veya nakiller kelâmî bir esası belirlemede tek başına delil olarak kabul görmemiştir. Bu özelliği ile kelâm yöntemi, geniş ölçüde *selefiyye'nin itikada ilişkin yön-*

ihimallerin bulunmaması kesin değildir. O halde nass zannîdir. Zanna dayanan şey de zannîdir. Bu husus bu şekilde tesbit edildikten sonra şu gerçek ortaya çıkar: Nakli deliller zan, akli deliller ise kesinlik ifade eder. Zan, kat'i bilginin karşısında tutunamaz" der. (Fahreddin er-Razi, *Mealimu Usuli'd-Din*, (Mektebetu'l-Kulliyâtî'l-Ezheriyye), Ts., s. 24; *Esâsu't-Takdîs fi İlmi'l-Kelâm*, Beyrut, 1995, s. 137) der. Ebu'l-Muîn en-Neseffî ise, Ehl-i Sünnet alimlerinin akıl vasıtasıyla elde edilen bilgileri, kesin bilgi olarak kabul ettiklerini, nasıl bütünü parçasından büyük oluşu veya parçanın bütününden küçük oluşu duyular vasıtasıyla kesin olarak biliniyorsa, aklın ilkeleri (bedaheti)yle sabit olan bilgilerin de duyularla elde edilen bilgiler gibi kesinlik ifade ettiğini söyler. Bkz. Ebu'l-Muîn en-Neseffî, *Tabsiratu'l-Edille*, Tah. Hüseyin Atay, Ankara, 1993, I/27

¹³ Gölcük-Toprak, *Kelâm*, s. 45

¹⁴ Yusuf Şevki Yavuz, "Akıl", *DİA*, İst., 1989, II/245

¹⁵ Nureddin es-Sâbunî, *el-Bidâye fi Usuli'd-Dîn*, Dimeşk, 1979, s. 17; İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, s. 33 vd.; Gölcük-Toprak, *Kelâm*, s. 98

¹⁶ Cihat Tunç, "*Kelâm İlmi'nde Niçin Kesin Bilgiye İhtiyaç Vardır?*", *Bilimname*, Yıl: 1, Sayı: 2, Kayseri, 2003, s. 152

*temi*¹⁷nden ayrılır. Zira Selefîler, sübûtu kesin olmayan çok sayıdaki âhâd haberleri itikadî konularda delil olarak kabul ettikleri halde, kelâm alimleri bu görüşe katılmazlar. Sahih bile olsa âhâd hadisleri itikadî konularda delil ve ölçü olarak kabul etmeyen kelâm alimleri, bu çeşit hadislerin ancak fıkhîta ve amelî-ahlâkî konularda delil olabileceğini iddia ederler. Kelâm'da sadece mütevâtir olan ve aynı zamanda delâleti de açık ve kesin olan hadisler delil olarak kabul edilir.¹⁸

Bütün İslâmî ilimlerde olduğu gibi, geleneksel Akâid İlmi'nde de hadîs-sünnet mutlak anlamda dinî hükümlerin şer'î bir kaynağı kabul edilmiştir. Erken dönem itikada dair eserler irdelendiğinde âlimlerin, amelî konularda olduğu gibi itikadî hususlarda da hadisleri alıp kullandıkları rahatlıkla müşahede edilebilir.¹⁹

¹⁷ Vahyin indirildiği süreçte itikadî konuların tartışma konusu yapılmaması, itikadî konuların akli kriterlere dayalı olarak tartışılması ve rasyonel temellerinin araştırılmaması ile Hz. Peygamber'in itikadî konularda diyaliktiği kullanılmaması, sonradan "*Selef*"'in dinî anlama ve açıklamada seçtiği yöntemin temel dayanağı olmuştur. İlk müslümanların dinî anlama konusunda gösterdikleri tutumu bir model olarak alan ve bu çerçevede meselelere açıklık getiren selef, itikadî konularda te'vilden uzak durmayı, nassları vârid oldukları şekilde zahiri üzere bırakmayı, müteşâbihleri hususunda her konuda olduğundan daha çok dikkatli davranmayı, ne teşbih ve teccime, ne de ta'til ve nefye gitmeksizin (Bkz. Krş. İzmirli *Yeni İlm-i Kelâm*, s. 64), âyet ve sahih hadislerde dile getirilen anlatımlar ölçüsünde bu âyetleri anlayıp tefsir etmeyi, Allah'ın sıfatlarını âyet ve hadislerde anlatıldığı kadarıyla anlamakla yetinmeyi, geri kalan ve insan aklının sınırlarını aşan hususları da Allah Tealâ'ya havale etmeyi yeğlemiş, tartışma ve diyaliktiği reddetmiş, itikada ilişkin bir problemi açıklarken konu ile ilgili nassları nakletmekle yetinmiş, *neden* ve *niçin* sorularını sormamıştır. (Krş. Ebu'l-İzz el Hanefî, *Şerhu Akaidi't-Tahaviyye*, Beyrut, 1988, s. 215; Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, *Makalatü'l-İslâmiyyîn*, Neşr. Ritter, Weisbaden, 1980, s. 293; Ayrıca bkz. Cüveynî, *Ğıyasu'l-Umem fi İltiyasi'z-Zulem*; Tah. Abdulazîm ed-Dîb, Katar, 1401, s. 32; Abdulkarim eş-Şehrîstânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut, 1986, I/92; Ebu İshâk b. Mûsa eş-Şatıbî, *el-İ'tisâm*, Beyrut, 1991, II/490 vd.; İrfan Abdulhamid, *Dirasât fi'l-Fıraki ve'l-Akâidi'l-İslâmiyye*, Beyrut, 1984, s. 139. Bu çalışmanın ilgili kısımlarında işaret edileceği üzere selefîler, sübûtu kesin olmayan çok sayıdaki âhâd haberleri itikadî konularda delil olarak kabul etmiştir.

¹⁸ Süleyman Uludağ; "*Taftazanî, Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi*" tercemesi, İst., 1991, s. 106 (dipnot)

¹⁹ Meselâ itikadî alanda kaleme alınan ilk eserlerden biri sayılan Ebu Hanife'nin *el-Fıkhü'l-Ekber* adlı eserinde Tevhid, kabir azabı, İsa'nın nuzulü, kıyamet alametleri gibi itikadî içerikli konularda bir çok hadise yer verilmiştir. Krş. Kemaluddin el-Beyadî, *İşârâtü'l-Merâm min İbârâtü'l-İmam*, İst., 1949. İtikadî konularda hadisleri sıkça kullanan bir eser için bkz. Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî; *Kitabu'l-Esmâ ve's-Sıfât*, Beyrut, Ts.

Kelâm âlimleri, kelâmî problemlerin çözümünde hem aklî, hem de naklî delillere başvurmuşlardır. “Naklî delil”den kastedilenin, temelde bütün şer’î hükümlerin kaynağı konumundaki Aslu’l-Usûl, Asılların Aslı,²⁰ yani Kur’an olduğu bilinmektedir. Ancak Kur’an, ilk zamanlarda bizzat müslümanların da kabul ettikleri gibi İslâm’ın yegâne esası değildir. Hadîs yahut sünnet aynı cinsten başka bir esastır.²¹

Bilindiği üzere hadîs âlimleri, hadîsleri râvîlerinin yaygınlık derecelerine göre mütevâtir²² ve âhâd²³ olarak ikili bir tasnife tabi tutulmuşlardır. Kelâm âlimleri de bu tasnife uyarak haberleri mütevâtir ve âhâd olarak ikiye ayırmışlardır. Bildiğimiz kadarıyla mütevâtir hadîslerin amelî konularda olduğu gibi, itikadî hususlarda da delil olarak kabul edildikleri hususunda kelâmcılar arasında hiçbir ihtilaf yoktur. Kesin ilim veya kat’îyyet ifade ettikleri bütün âlimler tarafından kabul edildiğinden, mütevâtir haberlere mutlak delil olma yönüyle hemen hiçbir fırka veya hiçbir âlim itiraz etmemiştir. Ne var ki, nesilden nesle kitlesel rivayet yoluyla nakledilen yaşayan sünnetler hariç, özellikle itikadî konularda mütevâtir derecesinde sağlam hadîslerin olmadığı, ya da yok denecek kadar az olduğu genel kabul görmüş bir husus²⁴ olduğundan, hadîs ilmi’nin konusu âhâd hadîslere münhasır kalmaktadır.²⁵ Esas sorun da bu noktada baş göstermekte, âhâd haberlerin itikadî konularda delil

²⁰ Gölcük- Toprak, *Kelâm*, s. 80

²¹ Watt, W. Motgomery; *Free Will and Predestination in Early İslâm*, London, 1948, s. 21

²² “Vitr” kökünden türemiş bir kelime olan Mütevâtir, sözlükte “arası kesilmeksizin peş peşe gelen” anlamındadır. İstilahta ise Mütevâtir Haber en genel anlamda, aklın ve adâletin yalan üzere birleşmelerini imkânsız gördüğü bir topluluğun, senedin başından sonuna kadar yine kendileri gibi bir topluluktan rivayet ettiği sahih hadistir (İbn Hacer el-Askalanî, *Nuhbetu’l-Fiker Şerhi*, Çev. Talat Koçyiğit, Ankara, 1971, s. 23; Subhi es-Sâlih, *Hadîs Âlimleri ve Hadîs İstılahları*, s. 120) ya da “yalan üzere ittifak etmeleri âdeten (pratikte) imkânsız olan kalabalık bir grubun, yine böyle kalabalık bir gruptan naklettikleri ve her tabakada bu durumu muhafaza ettikleri haberlerdir” şeklinde tanımlanmıştır. Bkz. M. Hayri Kırbaşoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Ankara, 2002, s. 92

²³ Âhâd haber ise, “tevâtür şartlarını taşımayan bütün hadislerdir” şeklinde tanımlanmıştır. Ancak hadis âlimlerine göre *haberu’l-vâhid* ile *haberu’l-âhâd* tabirleri bir birinin yerine kullanılsa da, gerçekte bu iki kelime arasında fark vardır. Haberu’l-vâhid, “bir kişinin diğer bir kişiden naklettiği haber”i ifade için kullanılırken, haberu’l-âhâd, “birden çok kişinin rivayet ettiği haber” anlamında kullanılmaktadır. Bilgi için bkz. Mustafa Ertürk, “*Haber-i Vâhid*”, *DİA*, XIV/349

²⁴ Atay, Hüseyin; *İslâm’ın İnanç Esasları*, Ankara, 1992, s. 139; Krş. Ali Osman Koçkuzu, *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhitlerin İtikât ve Teşri Yönlerinden Değeri*, Ankara, 1988, s. 65

²⁵ M. Hayri Kırbaşoğlu, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Ankara, 1999, s. 17

sayılıp sayılmayacağı sorunu önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu açıklamalardan sonra konuyu bir aşama daha ileriye taşıyarak ekollerin haber-i vâhidin itikadî konularda kullanılıp kullanılmayacağına dair görüşleri üzerinde durmakta fayda görüyoruz.

a) Selefiyye, Ashabu'l-Hadîs ve Zâhirîlere Göre İtikadî Hususlarda Haber-i Vâhidin Yeri

İlk müslümanların dini anlama konusunda gösterdikleri tutumu bir model olarak alan ve bu çerçevede meselelere açıklık getiren selefiyye, ashabu'l-hadîs ve zâhirîler, itikadî konularda nassları vârid oldukları şekilde zâhiri üzere bırakmayı, âyet ve sahih hadislerde dile getirilen anlatımlar ölçüsünde nassları anlayıp açıklamayı, itikada taalluk eden konuları âyet ve hadislerde anlatıldığı kadarıyla anlamakla yetinmeyi, geri kalan ve insan aklının sınırlarını aşan hususları da Allah'a havale etmeyi yeğlemiş, itikada ilişkin bir problemi açıklarken konu ile ilgili vârid olan nassları nakletmekle yetinmişlerdir.²⁶

Sünnet'e olan aşırı muhabbeti ve hemen her hususu âyet ve hadislerle dayandırması sebebiyle, Rasulullah'ın karpuzu ne biçimde yediğine dair kendisine bir nakil veya rivâyet ulaşmadığı için ölene kadar karpuz yemeyen²⁷ Selefiyye'nin öncüsü Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), teslimiyetçi bir anlayışla sahabe, tabiîn ve tebe-i tabiîn tarafından nakledilen ve sahih kabul edilen âhâd haberleri mânen mütevâtir hükmünde görerek, bu tür haberlerin hem akaid hem de fikhî ve ahlâkî konularda kesin delil olacağını kabul etmiştir²⁸. İtikada ilişkin yöntemi incelendiğinde, onun kabir azabı, münker ve nekîrin sualleri, mü'minlerin günahları kadar ceza çektikten sonra cehen-nemden çıkacakları hususu, mizân, sırat, havz ve şefaatin varlığına inanmanın hak olduğuna dair görüşleri vs. konularındaki dayanaklarının tamamen hadislerden oluştuğu rahatlıkla görülebilir.²⁹

²⁶ Krş. Ebu'l-İzz el Haneî, *Şerhu Akaidi't-Tahaviyye*, Beyrut, 1988, s. 215; Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, *Makalatü'l-İslâmiyyîn*, Neşr. Ritter, Weisbaden, 1980, s. 293

²⁷ Bkz. Süleyman Uludağ, *İslâm Düşüncesinin Yapısı, Selef, Kelâm, Tasavvuf, Felsefe*, İst., 1985, s. 45 vd.

²⁸ Yusuf Şevki Yavuz, "Haber-i Vâhid", *DİA*, İst., 1996, XIV/354; Subhi es-Sâlih, *Hadîs İlimleri ve Hadîs Istılahları*, s. 269

²⁹ Bkz Ahmed b. Hanbel, "er-Raddu ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye", Ali Sami en-Neşşar-Ammar Cemi et-Talibî, *Akâidu's-Selef* içinde, İskenderiyye, 1971, s.53 vd.; "Usulu's-Sünne", Fevvâz Ahmed Zemelî, *Akâidu Eimmeti's-Selef* içinde, Beyrut, 1995, s. 19 vd.; Krş. Muhammed Ebu Zehra, *Ahmed b. Hanbel*, s. 226

Âhâd haberlerin amelî konularda olduğu gibi itikadî hususlarda da delil olacağını savunan bir diğer âlim de İbn Teymiyye (ö.728/1328)'dir. İbn Teymiyye, akaide ait çalışmalarında nakle öncelik vermiş, "akaid binasını Kur'an ve hadislerin yardımıyla kurmuştur."³⁰ İbn Teymiyye, haber-i vâhidlerin ilim ifade ettiğini,³¹ dolayısıyla bu tür haberlerin amelî konularda olduğu gibi, itikadî hususlarda da delil olduğunu kabul eder. İtikada ilişkin eserleri incelendiğinde İbn Teymiyye'nin itikadî hususları temellendirirken âyetler yanında hadislere de sıkça baş vurduğu rahatlıkla görülebilir.³²

İtikadî konularda âhâd haberleri delil kabul eden ve bu düşüncüyü hararetle savunan bir diğer selefi âlim de İbn Teymiyye'nin öğrencisi İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.751/1350)'dir. İtikad ile ilgili gelen haberlerin, âhâd da olsa, âyetlere uygun ve onların bir bakıma tefsiri mahiyetinde olduğunu, bu haberlerin netice itibariyle Kur'an ile aynı ağızdan çıktığını, şefaât, ru'yet, vech, yedeyn, mecî', nüzûl, istivâ vb. konuların hepsinin hadislerle sabit ve Kur'an'a uygun inançlar olduğunu belirten İbn Kayyim, haber-i vâhidlerin itikadî hususlarda delil olamayacağına kani olan karşıt görüşlülere şiddetle eleştirmektedir.³³ İbn Kayyim; İmam Mâlik, eş-Şafî, hanefiler, Davud ez-Zâhirî, İbn Hazm, Hüseyin b. Ali el-Kerabisî ve Haris el-Muhassibî'nin haber-i vâhidin kesin bilgi ifade ettiği görüşünü kabul ettiklerini söyler.³⁴

Haber-i vâhidi hem amelî hem de itikadî konularda delil kabul edenlerden birisi de zâhiriyye mezhebinin önde gelen âlimlerinden İbn Hazm (ö.456/1063)'dir. İbn Hazm'a göre Rasulullah'a varıncaya kadar hep âdil kimselerin rivayet ettiği haber-i vâhidler, hem ilim ifade eder, hem de kendileriyle amel gerekir.³⁵

İbn Hazm, Tevbe Sûresi'nin 122. âyetinde geçen "tâife" sözcüğünün hem "cemaat", hem de "tek kişi" anlamında kullanılan bir kelime olduğuna dikkat çekerek, haber-i vâhid tek bir kişi tarafından bile rivayet edilse, o tek kişinin rivayetine inanıp ona göre amel etmenin farz olduğunu söyler.³⁶

³⁰ Koçkuzu, *Haber-i Vahitlerin İtikat Yönünden Değeri*, s. 142

³¹ Bkz. İbn Teymiyye, *Mecmuu Fetâva*, Medine, 1995, XVIII/40

³² Krş. İbn Teymiyye, *Mecmuu Fetâva*, V/156 vd., XVIII/40 vd.

³³ İbn Kayyim el-Cevziyye, *es- Savaiku'l-Mursele ale'l-Cehmiyye ve'l-Muattıla*, Kahire, 1992, II/528

³⁴ İbn Kayyim, *es- Savaik*, II/528

³⁵ İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, V/119'den naklen Subhi es-Salih, *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılahları*, s. 270

³⁶ Muhammed Ebu Zehra, *İbn Hazm*, Çev. O.Keskioğlu-E.Gündüz, İst., 1996, s. 247

İbn Hazm, Hz. Peygamber'in komşu ülkelerin hükümdarlarına elçiler gönderdiğine dikkat çekerek, Hz. Peygamber'in, gönderdiği bir elçinin dine dair haber verdiklerine hükümdarların uymasını istediğini, demek ki bir kişinin haber verdiklerini kabul etmenin dinî bir vecîbe olduğunu söyler. Yine o, Hz. Peygamber'in Muaz'ı Yemen'e, Ebu Musa el-Eş'arî'yi diğer bir yere, Ebu Bekir'i hac emîri, Ebu Ubeyde'yi Necrani'ye, Ali'yi de Yemen'e kâdî olarak gönderdiğini hatırlatarak, eğer bir kişinin haber verdikleri ilim ve amel ifade etmeseydi, Hz. Peygamber'in tek kişiyi değil, daha çok kişileri oralara göndermesi gerektiğini, oysa durumun aksi istikamette geliştiğini, dolayısıyla haber-i vâhidin hem ilim hem de ameli birden gerektirdiğini vurgulamıştır.³⁷

b) Mu'tezile'ye Göre İtikadî Hususlarda Âhâd Haberlerin Yeri

İslâm dünyasında ilk kez itikatta yalnızca kesin bilgi gerektiren delillerin kullanılabileceğini savunan ve zanna dayandıkları gerekçesiyle âhâd haberlerin itikadî konularda delil olamayacağını dile getirenler Mu'tezilîler olmuştur. Nazzâm (ö.231/845) dışındaki Mu'tezilî âlimler, zannî bilgi ifade ettikleri için haber-i vâhidlerin akaid konularında delil olamayacağı görüşündedirler.³⁸ Ancak en-Nazzâm, karîne olduğu taktirde haber-i vâhidin de kesin bilgi ifade edebileceğini, ancak karîneyle desteklenmemesi durumunda, mütevâtir de olsa haberin kesin bilgi ifade etmeyebileceğini iddia eder.³⁹ Ona göre Yahudi, Hristiyan ve diğer sapkın grupların yalan haber üzerinde birleşebilmiş olmaları, tevâtürün geçersizliğini gösterir.⁴⁰

Mu'tezile'den Kâdî Abdulcebbar (ö.415/1024)'a göre bir, iki veya hata etmesi mümkün olan sayıdaki kişilerin rivayet ettiği haber-i vâhidler yakîn ifade etmedikleri ve yalan, hata, unutmama, değişme ve değiştirilme gibi ihtimallerden de uzak olmadıkları için, kesin (kat'î) bilgi gerektiren itikadî konularda delil olamazlar.⁴¹

Mu'tezilî âlimlerden Kâdî Abdulcebbar'ın öğrencisi Ebu'l-Hüseyn el-Basrî (ö.436/1044) ise, *el-Mu'temed fî Usulî'l-Fıkh* adlı eserinde, zannî ol-

³⁷ Ebu Zehra, *İbn Hazm*, s. 247; Krş. İbn Kayyim el-Cevziyye, *Muhtasaru's-Savaiki'l-Mürsele ale'l-Cehmiyye ve'l-Muattıla*, Kahire, 1992, II/528

³⁸ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğnî*, IV/225; Yusuf Şevki Yavuz, "Haber-i Vâhid", *DİA*, XIV/353

³⁹ el-Belhî, vr. 59a/b; Ebu'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed fî Usulî'l-Fıkh*, Beyrut, (Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye), Ts., II/93

⁴⁰ el-Belhî, vr. 114b

⁴¹ Kâdî Abdulcebbar (el-Belhî, ve el-Hâkim el-Cüşemî ile birlikte), *Fazlu'l-İ'tizâl ve Tabakatu'l-Mu'tezile*, Tunus, 1986, s. 151, 156, 158, 195; Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Tah. Abdulkarim Osman, Kahire, 1996, s. 98, 769 vd.

dukları için inanç konularında haber-i vâhidlerin kabul edilemeyeceğini, ancak gerekli şartları taşıyan âhâd haberlerin amelî konularda delil olabileceğini söyler. O, itikadî hususların yalnızca yakîn ifade eden kesin delillerle belirlenebileceğini, bu nedenle zan içeren âhâd haberlerin Allah'ın sıfatları, tevhid, adâlet, nübüvvet gibi dinin ana esaslarını teşkil eden konularda kabul edilemeyeceğini açık bir dille belirtir.⁴²

c) Ehl-i Sünnet'e Göre İtikadî Hususlarda Haber-i Vâhidin Yeri

Ehl-i Sünnet kelâmcılarının cumhuru itikadî konuları ispat etmede veya itikadî bir esası ya da prensibi belirlemede sadece mütevâtir haberleri kabul etmiş, zan içerdiklerinden dolayı âhâd haberleri itikatta delil saymamışlardır. Âhâd haberlerin, ancak sened ve metin açısından aranılan şartları taşımaları koşuluyla, fikhî ve amelî konularda delil olabileceklerini belirtmişlerdir.

Ebu Hanîfe (ö. H.150), Hz. Peygamber'in akla ve Kur'an'a aykırı beyanlarda bulunmasının imkansızlığından yola çıkarak, Kur'an âyetlerine aykırı bilgi ve hükümler ihtiva eden âhâd haberlerin reddedilmesi gerektiğini, bu tür âhâd haberleri reddetmenin Rasûlullah'ı inkâr etmek anlamına gelmeyeceğini, aksine böyle bir davranışın, Hz. Peygamber'i Kur'an'a muhalif davranmış gibi göstermekten tenzih etmek için gerekli olduğunu belirtmiştir.⁴³

Ebu Hanîfe'nin itikada ilişkin görüşlerini sistemleştiren Ebu Mansur el-Maturidî (ö.333/944) ise, âhâd haberlerin Hz. Peygamber'in sünnetini mütevâtir hadis kesinliğinde ortaya koyamadığını belirterek, râvilerin durumunun araştırılması ve hadisin muhtevasının, sübût ve manâya delaleti kesinlik arz eden nasslarla karşılaştırıldıktan sonra ortaya çıkan kanaate göre davranılması gerektiğini söyler. Maturidî'ye göre, bütün bu faaliyetlerden sonra bile haber-i vâhidin kat'iyet ifade edemeyeceği bir ilke olarak kabul edilmelidir.⁴⁴

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ehl-i Sünnet kelâmcıları arasında zan içerdikleri için âhâd haberlerin itikadî konuların ispatında delil olamayacağı görüşünde olanların tek istisnası Ebu'l-Hasen el-Eş'arî (ö.324/936)'dır. Eş'arî, kelâmî görüşlerini ihtiva eden *el-Luma'* adlı eserinde itikadî meseleleri âhâd haberlerle delillendirmedeği halde, "*el-İbâne an Usulî'd-Diyâne*"de bir çok itikadî hususu haber-i vâhidle delillendirmiş, kabir azabı, ru'yettullah,

⁴² Ebu'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed fî Usulî'l-Fıkh*, II/102 vd.

⁴³ Ebû Hanîfe, *el 'Alim ve'l-Muteallim*, (Neşr. M. Zahid el-Kevserî, Çev. Mustafa Öz, *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* içinde, İst., 1992), s. 31 vd.

⁴⁴ Ebû Mansur el-Maturidî, *Kütabu't-Tevhîd*, Tah. Fethullah Huleyf, Kahire, Ts., s. 9

şefaât, mi'râc gibi bir çok konuyu âhâd haberlere dayanarak ispat etmiş,⁴⁵ böylece âhâd haberlerin itikadî hususların ispatında da delil olacağını göstermiştir. Eş'arî Akîde'nin bir özeti mahiyetinde olan bu eserinde o, Ahmed b. Hanbel'in bakış açısını benimsediğini açıkça dile getirmiş, üslubu, meseleleri ortaya koyuş tarzı ve en önemlisi de duruşuyla selefiyye'nin görüşlerini diriltmek için ortaya çıktığını ilan etmiştir.

Ancak Eş'arî'den sonra gelen ve bu mezhebi bir bakıma sistemleştiren diğer Eş'arî âlimlerinin büyük çoğunluğu, haber-i vâhid'in sadece zannî bir delil teşkil edebileceğini, zannî delilin ise akaid konusunda delil olamayacağını söylemişlerdir. Meselâ, Eş'arî mezhebinin önde gelen âlimlerden Cüveynî (ö.478/1085), haber-i vâhidlerin itikatta delil olamayacağı görüşündedir. Cüveynî, cumhura nisbet edilen, "haber-i vâhid bilgi gerektirmez, amel gerektirir" şeklindeki kanaatin bir hata olduğunu belirtir. Ona göre gerçekte kesin olan husus, haber-i vâhid'in, bilgi gerektirmediği gibi, amel de gerektirmemesidir; çünkü eğer haber-i vâhidle amel etmenin vâcipliği kesin biçimde sabit olsaydı, "amelin vâcipliği bilgisi" sabit olurdu ve bu da haber-i vâhidin bir tür bilgiye götürmesi anlamına gelirdi ki, bu yaklaşım tutarlı değildir. Zira özü itibariyle zannî olan bir şeyin kesin bilgi gerektirmesi imkansızdır.⁴⁶

Gazzalî (505/1111), âhâd haberlerin amelî konularda delil teşkil ettiğini, ancak bu haberlerin Allah ve Rasûlü'ne iman gibi dinin aslından olan hususların ispat edilmesinde yeterli olmadığını belirtirken,⁴⁷ Fahreddîn er-Râzî (ö.606/1210), âhâd haberlerin Allah'ı tanıma ve sıfatlarını ispat etme gibi itikadî hususlarda delil olamayacağını açık bir dille ifade eder.⁴⁸

Sa'duddîn et-Taftazânî (ö.793/1390)'ye göre şüphe içerdiğinden dolayı haber-i vâhid ilim ifade etmez, ancak mütevâtir olduğunda veya bizzat Hz. Peygamber'in ağzından duyulduğunda, haberlerin zarurî ilim ifade edebileceğini belirtir.⁴⁹

Seyyid Şerif Cürcanî (ö.814/1413) ise, yalnızca mütevâtir haberin yakînî bilgi ifade ettiğini, âhâd haberin ise zan içerdiği için itikadî meselelerde hü-

⁴⁵ Krş. Eş'arî, *el-İbâne an Usulî'd-Diyâne*, Medine, 1410, s. 46, 50, 56, 60, 62

⁴⁶ Cüveynî, *Burhan*, I, 599'dan naklen H. Yunus Apaydın, "Haber-i Vâhid", DİA, İst., 1996, XIV.356

⁴⁷ Ebu Hâmid el-Gazzalî, *el-Mustasfâ*, Beyrut, Ts., I/145, 148, 151

⁴⁸ Fahreddîn er-Râzî, *Esâsu't-Takdîs*, s. 215

⁴⁹ Sa'duddîn et-Taftazânî, *Şerhu'l-Akaid* (Haşiyetu Kestelî alâ Şerhi'l-Akaid içinde), Hayri Zorlutuna Matbaası, İst., 1966, s. 40

çet olamayacağını söyler.⁵⁰

III- Çağdaş Alimlerin Haber-i Âhâd Konusundaki Yaklaşımları

Haber-i vâhidin itikattaki değeri konusu günümüz İslâm dünyasında da üzerinde önemle durulan bir husus olmuştur.⁵¹ Biz bu konuda yazılanların hepsine yer vermek yerine, âhâd hadîsin itikadî konularda delil olup olmadığı ile ilgili fikir beyan eden bir kaç âlimin görüşlerini aktarmakla yetineceğiz.

Âhâd haberlerin itikadî konularda hüccet olduğunu savunan çağdaş âlimlerin başında selefiyyenin son temsilcilerinden sayılan Cemaleddîn el-Kasımî gelmektedir. Kasımî, itikadî konularla ilgili âhâd haberleri aktaran râvilerin, aynı zamanda müslümanlara namaz, zekât ve diğer fikhî hükümleri içeren hadisleri de rivâyet eden kimseler olduğunu, bu hadislerden itikada ilişkin olanlarını reddetmenin, amelî-fikhî içerikli olanları reddetmeyi de gerektirdiğini, bunun da bütün bir şeriâtı reddetmekle eşdeğer sayılacağını belirtir. O, hadislerin aklî ilkelere uymaması gerekçesiyle hüccet kabul edilmemesini de doğru bulmaz.⁵²

Çağdaş âlimlerden Reşit Rıza ise, kelâmcıların çoğunluğunun görüşünü benimseyerek âhâd hadislerin, sahih olsa bile, kesin bilgi ifade etmediğini belirterek,⁵³ kelâmcıların görüşüne yaklaşmıştır.

İzmirli İsmail Hakkı, kelâm âlimlerinin çoğunluğuna uyararak, zan ifade ettiği için âhâd hadislerin itikadî konuları ispat etmede kat'î delil olamayacağını savunurken,⁵⁴ çağdaş âlimlerden Muhammed Hamdi Yazır kelâmcıların kahir ekseriyetine muhalefet ederek, âhâd haberleri itikadî konularda kesin delil olarak kabul edip kullanmıştır.⁵⁵ Elmalılı, Hz. İsa'dan söz eden âyette⁵⁶ geçen "teveffî" kelimesine, "İsâ ölmedi, kıyamet gününden evvel size dönecektir" hadisine dayanarak, "ruhu kabzetmek" veya "öldürmek" gibi zâhirî anlamına aykırı bir anlam vermiş, âyetin zâhirî anlamını âhâd

⁵⁰ Cürçânî, *Ta'rifât*, s. 97

⁵¹ Bu hususa yer veren çalışmalar için bkz. Süleyman b. Salih b. Abdi'l-Aziz el-Ğusn, *Mevkifu'l-Mutelellimîne mine'l-İstidlâli bi Nususi'l-Kitabi ve's-Sünne*, Riyad, 1996, I/28 vd.; Abdulcebbar Saîd, "Menheciyyetu't-Teamuli maa's-Sunneti'n-Nebeviyye", *İslâmiyyetu'l-Ma'rife*, V/18, 1999, s. 53 vd.

⁵² Cemaluddîn el-Kasımî, *Tarihu'l-Cehmiyye ve'l-Mu'tezile*, Beyrut, 1981, s. 49vd.; Benzer bir yaklaşım için bkz. Muhammed el-Gazzâlî, *Düsturu'l-Vahdeti's-Sekâfiyye beyne'l-Muslimîn*, Dimeşk, 1987, 72 vd.; Yusuf Şevki Yavuz, "Haber-i Vâhid", *DİA*, XIV/354

⁵³ Muhammed Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menâr*, (Dâru'l-Fikr, 2. Baskı), Ts., III/317

⁵⁴ İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, s. 30

⁵⁵ Yusuf Şevki Yavuz, "Elmalılı Muhammed Hamdi", *DİA*, İst., 1995, XI/62; *DİA*, XIV/355

⁵⁶ Âl-i İmrân, 3/55

habere dayanarak te'vil etmiştir. Ona göre Hz. İsa'nın ruhu henüz kabzedilmemiş, o henüz Allah'a dönmemiştir. Onun dünyada göreceği işler vardır. Cismi Allah'a, ruhu mânevî göğe yükseltilmiştir. İslâm ümmetinin sıkıntıya düştüğü bir zamanda Hz. İsa'nın ruhu ortaya çıkacak, onlara hizmet edecek ve o, daha sonra vefat edecektir.⁵⁷

Selefî düşünceleriyle tanınan çağdaş hadîs âlimlerinden Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, "*el-Hadîsu Huccetun binefsihi fi'l-Akâidi ve'l-Ahkâm*"⁵⁸ adıyla müstakil bir eser yazarak, amelî konularda hüccet olduğu gibi, hâdisin itikadî konularda da delil kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Selefî düşüncesinin öncülerinden Ahmed b.Hanbel, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin konu ile ilgili fikirlerini referans alan el-Elbânî, amelî-fıkîhî konularda delil sayılabilen hadislerin, itikadî konularda neden delil sayılmadığını eleştirmekte, erken dönem İslâm toplumundaki uygulamalara dayanarak âhâd haberlerin akâidin her meselesinde hüccet olarak kabul edilmesi gerektiğini iddia etmektedir.

IV- Klasik Kelâm'da Âhâd Haberlerin Pratik Değeri

Kelâm İlmi'nin itikadî bir hususu ispat etmede veya belirlemede haber-i vâhidleri kabul etmeme gibi kendisini diğer İslâmî disiplinlerden ayıran önemli bir ilkeye sahip oluşu, bu ilimde itikat ile ilgili hususlarda âhâd haberlerin hiç kullanılmadığı anlamına alınmamalıdır. Aksine bu tür haberler itikadî konularda, te'kid ve teşvik edici mahiyette kabul edilmiştir.⁵⁹ Başta Mu'tezile olmak üzere, hemen bütün kelâmî ekoller kendi mezhep esaslarını destekleyici, görüşlerini te'kid edici mahiyetteki âhâd haberleri kullanmışlardır.⁶⁰

Daha önce görüşlerini aktarırken de vurguladığımız üzere, Kelâm âlimle-

⁵⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, B.yy.,Ts., II/1112 vd.; Yusuf Şevki Yavuz, "Elmalılı Muhammed Hamdi", *DİA*, XI/61

⁵⁸ Bu eser tarafımızdan tercüme edilmiş ve "Hadîs Üzerine –Selefî Bir Yaklaşım–" (Konya, 1992) adıyla basılmıştır.

⁵⁹ Krş. Hüseyin Hansu, *Mu'tezile ve Hadîs*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2002, s. 132

⁶⁰ Meselâ Mu'tezile, kabir azabının varlığı (Kâdi Abdulcebbâr, *Fazlu'l-İ'tizâl*, s. 202), Münker ve Nekir'in sualleri gibi aklın alanına girmeyen, yalnızca nakille bilinebilecek konularda (Kâdi Abdulcebbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, s. 732) ve "beş esas" ile ilgili hususlarda hadislerden yararlanmış (Bkz. *Fazlu'l-İ'tizâl*, s. 206 vd.; *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, s. 732 vd.), hadisleri kendi prensipleri doğrultusunda yorumlamıştır. (*Fazlu'l-İ'tizâl*, s. 140 vd.). Diğer mezhepler için de aynı durum söz konusudur.

rin büyük çoğunluğu mutlak bilgi ifade etmeyip zan ifade ettiği için⁶¹ haber-i vâhidi itikadî konuları ispatta delil olarak kabul etmemişlerdir. Ancak kelâmcıların kahir ekseriyeti Kur'an âyetlerinden veya aklın ilkelerinden hareketle ulaştıkları görüşlerini desteklemek veya düşüncelerini te'kit etmek için âhâd haberleri de kullanmışlar,⁶² hadislerden azami ölçüde istifade yoluna gitmişlerdir.⁶³ Bu bağlamda biz, âhâd hadislerin itikatta delil olarak kullanan İmam Eş'arî ile, tersi bir tutumla haber-i vâhidlerin itikadî konularda delil olamayacağını iddia eden Kadî Abdulcebbâr'ın inanca dair hususlarda hadisleri nasıl kullandığını birkaç örnekle ortaya koyarak konuya açıklık getirmek istiyoruz.

Daha önce vurguladığımız üzere Eş'arî, itikadî bir çok hususu haber-i vâhide dayanarak ispat etmiştir. Şimdi Eş'arî'nin itikadî konularda âhâd haberleri nasıl alıp kabul ettiğini, itikadî hususları nasıl haber-i vâhide dayanarak ispat ettiğini *el-İbâne*'den birkaç örnekle izah etmeye çalışalım:

"Bu kimseler (Kaderiyye-Mu'tezile) Rasulullah'ın günahkârlara şefaateceğini inkar ettiler. Bu konuda selef-i sâlihînden gelen rivayetleri de reddettiler. Bunlar kabir azabını da inkar ettiler. Oysa kafirlerin kabirlerinde azap görecekları muhakkaktır. Bu konuda sahabe ve tabiîn icmâ etmişlerdir."⁶⁴

"Bunlar Nebî'den rivayet edilen, *"Allah her gece dünya semasına iner..."* hadisini ve buna benzer diğer sözlerini inkar etmekle kalmayarak, güvenilir (sika) ravilerin Rasulullah'tan rivayet ettikleri hadisleri de kabul etmemişlerdir."⁶⁵

"Biz, ayın on dördünde (bedir gecesi) hilâlin apaçık görüldüğü gibi Allah Tealâ'nın ahirette gözle görüleceği inancındayız. Rasulullah'tan bu konuda bize kadar gelen rivayetlerde belirtildiği gibi mü'minler Allah'ı göreceklardır."⁶⁶

"Rasulullah'ın cennetle müjdelediği on sahabînin (aşere-i mübeşşere)

⁶¹ Krş. Süleyman b. Sâlih b. Abdî'l-Azîz el-Ğusn, *Mevkifu'l-Mütekellimîn mine'l-İstidlâl bi Nususi'l-Kitab ve's-Sünne*, Riyad, 1996, 166 vd.

⁶² Hatta bazen kelâmcılar mensubu oldukları mezhep, meşrep ya da fırkayı desteklemek ve kendilerine meşruiyet alanı oluşturmak için bu tür haberleri görüşlerinin yardımına çağırılmaktan geri kalmamışlardır. Bu da onların ciddi eleştirilere tabi tutulmasına neden olmuştur.

⁶³ Hüseyin Hansu, *Mu'tezile ve Hadis*, s. 132

⁶⁴ Eş'arî, *el-İbâne*, s. 46

⁶⁵ Eş'arî, *el-İbâne*, s. 50

⁶⁶ Eş'arî, *el-İbâne*, s. 56

cennete gireceklerine inanırız.”⁶⁷

“Rasulullah’ın miraca çıktığını bildiren hadisi tasdik ederiz.”⁶⁸

Mu’tezile’nin önde gelen âlimlerinden Kâdî Abdulcebbar ise, itikadî konularda hadîsin delil olamayacağını ısrarla vurgulamasına rağmen inanca dair bir çok hususu âhâd haberlere dayanarak ispat etmiştir. Mu’tezile’nin ilk öncüleri kabir azabını(n vuku bulacağını) inkâr ettikleri halde, Kâdî Abdulcebbar âhâd haberlere dayanarak kabir azabını kabul etmiştir. Kâdî Abdulcebbar’a göre, kabir azabını ilk olarak Dırar b. Amr inkar etmiş, Dırar da Vâsıl b. Ata’nın ashabından olduğu için, onun görüşünün bütün Mu’tezilîler tarafından kabul edildiği sanılmıştır. Oysa gerçekte Mu’tezilîler bu görüşte olmayıp, kabir azabını kabul etmişlerdir.⁶⁹ Yine o, Mîzân, Sırât ve diğer ahiret hallerini de âhâd haberlere dayanarak kabul etmiştir.⁷⁰ Ona göre münker-nekir, kabir suali gibi hususlar, naklin etkinlik alanına giren konulardır ve bu hususlar nakille ispat edilir.⁷¹ Bu nedenle, bu hususta en doğrusu zâhir olan haberlere itimat etmektir.⁷² Ona göre “Ölü, ayak seslerini bile işitir”⁷³ hadisine göre ölü, diriltildikten sonra ta’zib edilir.⁷⁴ Aynı şekilde Kâdî Abdulcebbar, haşır meydanına “yalın ayak ve uryan olarak gelecekleri, bu esnada birbirlerine bakmayacakları”⁷⁵ şeklinde vârid olan haberleri, hiç kimsenin inkâr edemeyeceğini belirtmiştir.⁷⁶ Şefaati inkâr etmenin de büyük bir hata olacağını belirten Kâdî Abdulcebbar, bu tavırla âhâd haberlerin haber verdiği şefaati kabul ettiğini açıkça belirtmiştir.⁷⁷ Kâdî, sırat ve gibi diğer ahiret hallerini de yine âhâd haberlere dayanarak kabul etmiş ve bunların hepsinin hak olup, bu hususlara inanılmasının gerekli olduğunu belirtmiştir.⁷⁸

Aynı şekilde Kâdî Abdulcebbar, Allah’ın sıfatları, adâlet, halku’l-Kur’an ve ru’yet gibi konularda Mu’tezilî görüşleri destekleyen, kendi mezhebine

⁶⁷ Eş’arî, *el-İbâne*, s. 60

⁶⁸ Eş’arî, *el-İbâne*, s. 62

⁶⁹ Kâdî Abdulcebbar, *Fazlu’l-İ’tizâl*, s. 201-202

⁷⁰ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 735

⁷¹ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 732

⁷² Kâdî Abdulcebbar, *Fazlu’l-İ’tizâl*, s. 203

⁷³ Buharî, *Cenâiz*, 68

⁷⁴ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 732

⁷⁵ Buharî, *Enbiyâ*, 48

⁷⁶ Kâdî Abdulcebbar, *Fazlu’l-İ’tizâl*, s. 206

⁷⁷ Kâdî Abdulcebbar, *Fazlu’l-İ’tizâl*, s. 207

⁷⁸ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 735

meşruîyyet alanı oluşturan bir çok âhâd hadîsi kabul etmiştir.⁷⁹

V- Âhâd Hadislerin İtikatta Delil Olarak Kullanılabilmesi İçin Önerilen Şartlar

İslâm âlimleri âhâd haberlerin bilgi değeri konusunda özet olarak aktaracağımız şu üç görüşten birine sahip olmuşlardır:

- 1) Haber-i vâhid mutlak olarak ilim ifade eder.
- 2) Haber-i vâhid mutlak olarak ilim ifade etmez, aksine zan ifade eder.
- 3) Haber-i vâhid karîne ile ilim ifade eder.⁸⁰

Selefiyye, teslimiyetçi bir anlayışla sahabe, tabiîn ve tebe-i tabiîn tarafından nakledilen ve ümmet tarafından sahih kabul edilen âhâd haberleri mânen mütevâtir hükmünde⁸¹ telakki ederek, bu tür haberlerin kesin bilgi ifade ettiğini kabul etmiş ve haber-i vâhid de dahil olmak üzere, sıhhat şartlarını taşıyan bütün hadislerin hem akaid hem de fikhî ve ahlâkî konularda kesin delil olacağını belirtmişlerdir. Başta Ashabu'l-Hadîs'in sembol ismi Ahmed b. Hanbel olmak üzere, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye gibi selefi düşüncesin önderleri, bize kadar ulaşan ve sıhhatinden şüphe edilmeyen âhâd haberlerin İslâmî ilimlerin her alanında hüccet sayılması gerektiğini savunmuş,⁸² bu hususta inanç-amel ayırımına şiddetle karşı çıkmışlardır. Ehl-i Sünnet âlimlerinden Eş'arî de kabir azabı, ru'yetullah, şefaât gibi bir çok itikadî konuda âhâd haberleri delil olarak kabul etmiştir.

Yöntem olarak selefiyyenin tam karşısında yer alan Mu'tezile ve sünni kelâm ekollerine mensup âlimlere göre ise, zannî bilgi ifade ettiklerinden ve bünyelerinde şüphe barındırdıklarından, haber-i vâhidler kesin bilgi ifade etmezler ve itikadî konularda delil olarak kabul edilemezler. Senedi sahih bile olsa, haber-i vâhid tek başına şek ve şüphe kabul etmeyen itikadî bir esası belirleyemez. Mu'tezile elinde doğan ve sistemleştirilen ve daha sonra Ehl-i Sünnet Ekolü tarafından geliştirilen Kelâm İlmi, inanca dair hususlarda kesin bilgi ifade etmeyen delilleri nazar-ı itibara almama gibi kendine özgü

⁷⁹ Krş. Kâdî Abdulcebâr, *Fazlu'l-İ'tizâl*, s. 140, 141, 157; *el-Muğnî*, IV/228; Krş. Hüseyin Hansu, *Mu'tezile ve Hadîs*, s. 132

⁸⁰ Krş. el-Ğusn, *Mevkifu'l-Mutelellimîne mine'l-İstidlâli bi Nususi'l-Kitabi ve's-Sünne*, 165

⁸¹ Yusuf Şevki Yavuz, "Haber-i Vâhid", *DİA*, XIV/354

⁸² Buradan Selefiyye'nin hadis külliyatlarında aktarılan bütün haber-i vâhidlerin, bize kadar ulaşan ve hadis nevinden olan her tür haberin ilim ifade ettiğini kastettikleri sonucu çıkarılmamalıdır. Aksine selefi düşüncesin önderleri, sahih olarak bize kadar ulaşan ve sıhhatinden şüphe edilmeyen âhâd haberlerin İslâmî ilimlerin her alanında hüccet sayılması gerektiğini savunmuşlardır. Krş. el-Ğusn, *Mevkifu'l-Mutelellimîne mine'l-İstidlâli bi Nususi'l-Kitabi ve's-Sünne*, 165

bir ilkeye sahiptir ve bu özelliği ile diğer İslâmî disiplinlerden ayrılır.

Hadis-sünnet ve özellikle de haber-i vâhidin bilgi değeri ile ilgili selefi yöntemin doğru ve tutarlı olduğunu kabul etmek mümkün değildir. Çünkü selefiyye'nin kabul ettiği üzere, hadis mecmualarında âhâd hadis olarak bize aktarılan ve hadis otoriterlerince sahih kabul edilen hadislerin tümünün itikâdî konularda delil olabilecek düzeyde sahih oldukları söylenemez. Hadis kaynaklarında *sahîh* olarak kabul gören bazı hadislerin, eleştirel bir bakışla tetkik edildiklerinde sahih olması mümkün olmayan özellikler taşıdıkları, problemli, münker, zayıf, hatta mevzû olabildikleri rahatlıkla tespit edilebilir.⁸³ Ayrıca hadis mecmualarında, sahihlik şartlarını taşıdıkları halde birbirleriyle çelişen ve farklı hükümler içeren bir çok rivayetin bulunduğu da bir gerçektir. Bu nedenle Kelâm İlmi'nin yeniden inşasında selefiyyenin hadisler konusunda takındığı tavrı mutlak doğru kabul etmek tutarlı bir tutum olamaz.

Geleneksel Kelâm'da, itikadî hususların sadece kesin delillerle belirlenmesi ve inanca dair konularda zanna dayalı bilgilerin kabul edilmemesi ilkesi, bizce yeniden inşâ edilecek Çağdaş Kelâm'da da bir ilke olarak korunmalıdır. Çünkü itikatta zan olması, inancın sağlam delillere, dolayısıyla sağlam temellere dayanmadığı anlamına gelir ki, bu İslâm'ın ruhuna tamamen aykırıdır. Ancak böyle bir ilkenin kabul edilmesi, itikadî konularda âhâd haberlerin hiç kullanılmayacağı anlamına gelmemelidir. Bilinmelidir ki, haber-i vâhidle amel etmenin sahih oluşu başka şey, kat'î oluşu daha başka şeydir. İslâm âlimlerinin ekserisi, sika râvinin rivayet ettiği haber-i vâhidin hüccet olup onunla amel etmek lâzım geldiği kanaatindedirler. Bu tür haberlerin delâleti zannî olduğu için de yine onların ekserisine göre kat'iyet ifade etmez.⁸⁴

Ancak Kelâm İlmi'nin ilgi alanı nihaî noktada İslâm'ın inanç esasları olduğu için, çağdaş bir kelâmî söylemin nebevî dayanaklarının da olması zorunludur. Zira Sünnet, Kur'an'ın Peygamber ve sahabe tarafından nasıl anlaşıldığının belirtecidir ve o bize Kur'an'ı nasıl anlayacağımız konusunda rehberlik eder. Bilinmelidir ki, hadîs, Kur'an'daki inanç esaslarının Hz. Peygamber tarafından ifade edilmesini de içerir. Bizce, âhâd olsa da, bu tür ha-

⁸³ Krş. M. Hayri Kırbaçoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, s. 105 vd.

⁸⁴ Sözelimi Ehl-i Sünnet âlimlerinden Bakillânî, Bağdâdî, İbn Furek, Cüveynî, Gazâlî, Fahreddin er-Râzî, Mu'tezile'den Kadî Abdulcebbâr ve Ebu'l-Huseyin el-Basrî haber-i vâhidin mutlak ilim ifade etmeyip zan ifade ettiği görüşündedirler. Krş. el-Ğuşn, *Mevkifu'l-Mutelellimîne mine'l-İstidlâli bi Nususi'l-Kitabi ve's-Sünne*, 166-167; Subhi es-Salih, *Hadîs İlmi ve Hadîs İstılahları*, s. 269

berler Çağdaş Kelâm'da inanca dair hususları hem te'kid edici veya destekleyici bağlamda, hem de itikadî bir hususu belirlemede kabul edilmelidir. Ancak bu alanda kabul edilecek hadisler konusunda şu bir kaç hususun göz ardı edilmemesi gerekir:

I- Âhâd hadislerin itikadî bir hususu belirlemede delil olarak kabul edilebilmesi için, tıpkı hadis âlimlerinin hadislerin sıhhatini belirlemede yaptıkları gibi, kelâm alimleri de öncelikle inanca dair hadislerin râvi ve isnatlarını incelemeli ve bir karara varmalıdırlar. Daha sonra hadislerin metinleri incelenmeli ve bu aşamada aşağıda aktaracağımız şöyle bir yöntem takip edilmelidir:

II- Öncelikle bu tür haberlerin akla ve mantığa aykırı düşmemeleri ve saçma olmamaları lazımdır. Bilinmelidir ki, aklî bir ilim olan Kelâm İlmi'nin inanca dair hususlarda akli öncelemesi kadar doğal bir şey olamaz. Ancak kelâmcıların dayanacakları akıl, bir bakıma nassa dayanan ve nassların ruhunda var olan akıl olmalıdır. Kelâmcının akli, filozofların öngördüğü akıl gibi nass karşısında tamamen serbest hareket eden, icabında nassları reddetme yetkisine sahip olan bir akıl olmadığı gibi, Selefiyye'nin kabul ettiği gibi her alanda nassa tabi olan bir akıl da olmamalıdır. Kelâm'ın amacı, İslâm inanç esaslarını felsefî açıdan formüle etmek olduğundan, bu ilim, dinî inançları göz ardı eden felsefeyle katı bir gelenekçiliği sahiplenecek dinde akıl yürütmeyi reddeden selefilik arasında yer almalıdır.⁸⁵

Elbette akli her hakikatin mutlak ölçüsü gören rasyonalizmle çağdaş kelâmcının istifade edeceği akıl aynı şey değildir. Kelâmcının akıldan veya akılcılıktan anladığı şey İslimî/Kur'anî bir akılcılık olup vahiy ile aklın bir arada çalışmasının mümkün ve istenen bir şey olduğu varsayımına dayanır. Bu gerçekten hareketle denilebilir ki, vahyin taşıyıcısı Hz. Peygamber'in akl-ı selîme ters ve saçma olan hususlardan tenzih edilmesi demek olan bu kritere göre, bir hadis; akl-ı selîme, mantığa ters ve saçma ise, onun Hz. Peygamber'e ait olamayacağı sonucuna varmak icap eder. Elbette, "hangi akıl?" ve "saçmalığın kriteri nedir?" gibi sorularla bu ilkenin uygulanmasına karşı çıkmak isteyenler olacaktır. M.Hayri Kırbasoğlu'nun belirttiği gibi, "burada kastedilen 'uçuk akıl' değil, selîm akıldır; mantıktan kastedilen de apriori gerçeklerdir (bedîhiyyâtul-akl). Saçmalığa gelince, akl-ı selîm sahiplerinin saçmalığını kolayca görebilecekleri hususları kastetmekteyiz".⁸⁶

Demek oluyor ki, apaçık aklî ilkelere aykırı düşmeyen âhâd haberler,

⁸⁵ Krş. İgnaz Goldziher; *Klasik Arap Literatürü*, Çev. Azmi Yüksel-Rahmi Er, Ankara, 1993, s. 64

⁸⁶ Kırbasoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, s. 262

zikredeceğimiz diğer şartları da taşımaları koşuluyla, inanca dair hususlarda kabul edilmelidir. Eğer bu tür haberler apaçık/sarîh aklî ilkelere aykırı düşerse te'vil edilmeli; şâyet te'vili mümkün olmazsa reddedilmelidirler.

III- Bu tür haberlerin nasslara, yani Kur'an ve Sahîh Sünnet'in bütünlüğüne de aykırı düşmemeleri gerekir. Bu nedenle akîde konusunda hüccet olarak alınıp kullanılacak hadisler konusunda şu iki temel yöntem uygulanmalıdır:

a) Kelâm'da, dinin esaslarının belirlenmesinde başvurulacak bilginin "kesin" bir bilgi olması son derece önem arz eder. Elimizde mevcut bütün hadisler, "âhâd" kategorisine dahil olup Peygamberimize aidiyetleri kesin değil, "zannî"dir. Zannî delillere başvururken herhangi bir yanlışlık yapmamak için, bu tür haberlerin Kur'an ölçüsüne vurulması gerekir. Bu nedenle hadisler, Kur'an'a arz edilmeli, Kur'an ölçüsüne vurulmalıdır. Hadisler, Kur'an ölçüsüne vurulurken "parçacı/atomcu" bir yaklaşımla meselenin ele alınmamasına dikkat edilmelidir. Bilindiği gibi klasik dönem ulemâsı, yazdıkları çeşitli eserlerde yoğun olarak âyetlere başvurmuşlardır. Ancak, onlar bunu yaparken genellikle tek tek âyetlere dayanmış, kendi siyasî, itikadî, fikhî ya da tasavvufî mezheplerini te'yid için âyetleri görüşlerinin yardımına çağırılmışlardır.⁸⁷ Farklı görüşleri savunan farklı mezhebe mensup ulemâ da aynı yolu izlemiş ve kendi görüşünü destekleyen âyetlere başvurmuş, karşı tarafı destekleyen âyetleriyse görmezlikten gelmiştir. Tarih boyunca hakim gelenek bu olmuştur. Parçacı/atomcu yaklaşım" olarak nitelendirilen bu tür bir yöntemin tabii sonucu, her bir fırka, cemaat veya mezhep kendini bir takım âyetlere istinat ettirebilmiş ve bunun sonucunda ihtilâflar, giderek önü alınamaz hale gelmiştir. O kadar ki, aynı anda bir görüş ve onu zıddı, âyetlere dayanılarak savunulabilmiş ve sonuçta âyetler herkesin işine yayar hâle getirilmiştir. Bu parçacı yaklaşım, yüzyıllar boyunca telafisi çok zor, hadsiz hesapsız zararlara yol açmıştır. Dolayısıyla hadisleri Kur'an ölçüsüne vururken, bu sağlıksız yöntemi uygulamaktan titizlikle kaçınmak, bunun yerine, herhangi bir konuyla doğrudan veya dolaylı olarak ilgisi bulunan âyetlerin tamamından, tümevarım yoluyla ve Kur'an'ın en genel hedeflerini de gözeterek çıkarılacak ilkelere dayalı bir yöntem amaçlamak gerekir.⁸⁸ Bunun doğal sonucu olarak, şâyet hadisler, Kur'an hükümlerine, Kur'an bütünlü-

⁸⁷ Bu konuda yazılmış önemli bir eser için bkz. el-Muhtâr er-Razî el-Haneî, *Kitâbu Huceci'l-Kur'an*, Beyrut, 1986, s. 36 vd.

⁸⁸ Kırbaşoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, s. 185 vd.

güne açıkça aykırı düşerlerse reddedilmelidir.⁸⁹

b) Hadisler, mütevâtir, maruf veya meşhur sünnetler ölçüsüne vurulmalıdır. Sünnet'in birinci dereceden güvenilir kaynağı Kur'an, ikinci dereceden güvenilir kaynağı mütevâtir, ma'ruf veya meşhur denilen Sünnet'lerdir. Bu tür Sünnetler, Hz. Peygamber döneminden günümüze yüzyıllarca nesilden nesle kitlesel rivayet yoluyla nakledilen ve müslüman bireyin ve toplumun kimliğini oluşturan uygulamalar olup, bunların güvenilirliği konusunda bugüne kadar müslümanlar arasında herhangi bir ihtilâf söz konusu olmamıştır. Ancak, burada Sünnet ile sadece bir takım uygulamalar değil, daha geniş anlamda Hz. Peygamber'in İslâm anlayışının yakalanmaya çalışılması hedeflenmelidir.⁹⁰

O halde, haberler senet ve metin olarak mütevâtir, maruf veya meşhur sünnetler ölçüsüne vurulmalı, Sünnet'in genel hükümlerine aykırı düşenler reddedilmeli, Sünnet'in bütünlüğüyle çelişmeyenler delil olarak kabul edilmelidir.⁹¹

IV- Hadisler, sözün söylendiği dönem dikkate alınarak anlaşılmalı⁹² ve itikada ilişkin konularda delil sayılacak hadislerin İslâm'ın temel amaçlarına ve genel hedeflerine (makâsıd) ters düşmemeleri gerekir. Eğer haberler İslâm'ın asıl gayesiyle çelişiyorlarsa reddedilmelidirler. Meselâ, "İmamalar

⁸⁹ Meselâ Fâtıma bint Kays'ı kocası üç talakla boşamış, ancak Hz. Peygamber ona (kocasının vereceği) kalacak ev ve nafaka tayin etmemişti. Şa'bî bu haberi rivayet edince, el-Esved buna tepki göstererek Hz. Ömer'in şöyle dediğini aktarmıştır: "Biz, neyi ezberleyip neyi unuttuğunu bilmediğimiz bir kadının sözünden dolayı Allah'ın Kitabı'nı ve Peygamber'in sünnetini terk etmeyiz. Onun (iddeti bitinceye kadar) barınak ve nafaka hakkı vardır. Zira Yüce Allah, "Ancak apaçık bir edepsizlik yaparlarsa müstesna!" buyurmuştur." Bkz. Müslim, Talak, 46; Ebû Davud, Talak, 40; Ayrıca kırs. Abdulcebbâr Saîd, "Menheciyyetu't-Teamuli maa's-Sunneti'n-Nebeviyye", s. 76; Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Ankara, 1999, s. 48 vd. Bu rivayetten anlaşılıyor ki Hz. Ömer, İslâm'ın muamelât ve ahval-i şahsiye ile ilgili ortaya koyduğu genel prensipten hareketle, boşanmış bir hanıma geçim ve hayatını sürdürebilmesi için barınak ve nafaka gibi hakların verilmesi gerektiği kanaatindeydi. Hz. Ömer, "(boşadığınız) o kadınları, gücünüz ölçüsünde oturduğunuz yerde oturtun, evden çıkmalarını sağlamak için onları sıkıştırıp zarar vermeye kalkışmayın" (Talak, 65/6) âyetinden hareketle "Allah'ın Kitabı'nı terk etmeyiz" demiştir. Hz. Ömer, Fâtıma'nın rivayetini redderken söz konusu hadisi; bu âyete ve İslâm'ın genel prensiplerine muhalif gibi görmüş olmalıdır. Bkz. Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 49

⁹⁰ Kırbasoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, s. 216 vd.

⁹¹ Abdulcebbâr Saîd, "Menheciyyetu't-Teamuli maa's-Sunneti'n-Nebeviyye", s. 81 vd.

⁹² Abdulcebbâr Saîd, "Menheciyyetu't-Teamuli maa's-Sunneti'n-Nebeviyye", s. 83

Kureş'tendir"⁹³ hadisi, zâhiren imameti Kureyş'e hasretmektedir. Oysa "imamet" netice itibarıyla siyasî anlamda "müslümanları yönetmek" olduğuna göre, müslümanları yönetmede ehliyetin esas alınması, İslâm'ın temel hedeflerine uygun olanıdır. Hz. Peygamber döneminde "Kureyş"ın ayrıcalıklı bir yeri vardı ve Hz. Peygamber o dönemde, müslümanları yönetme yeterliliğini Kureyş'te gördüğü için yöneticinin Kureyş'ten olması gerektiğini beyan etmiştir. O dönemde Kureyş'e mensup olmayan birisinin halife seçilmesi, hem İslâm devletinin birliğini sağlayamayacağı ve hem de fitnenin çıkması endişelerinden dolayı pek makul görülmemiştir. Oysa Kureyş'e mensup olan birinin halife seçilmesi, onun genellikle destekleneceği anlamına geliyordu. Fakat bugünün şartları tamamen farklıdır. Eğer İslâm âlimleri halâ bu hadisin lafzına takılıp zâhiriyle amel etmekte ısrar ederlerse, İslâm siyasî sistemi ve yönetimine ilişkin makul bir bakış geliştirmeleri mümkün olmaz. Çünkü kimin Kureyşli, kimin Kureyşli olmadığını tesbiti bugün için artık olanaksızdır. Ayrıca bu hadisin zahiri, İslâm'daki şûra, hürriyet fikri, seçme ve seçilme özgürlüklerine aykırıdır. O halde bugün İslâm Fıkhi'nın ana esaslarından olan "maslahat neredeyse Allah'ın dini oradadır" ilkesi gereği, müslüman yönetici tamamen liyakate göre belirlenmelidir.⁹⁴

V- Hadisler vakıya mutabık olmalı,⁹⁵ dış dünyada yaşanan gerçekliklere, tecrübe ve deneylere, bilimsel gerçeklere ters düşmemelidir.⁹⁶

VI- Senedi sahih bile olsa, haber-i vâhid tek başına şek ve şüphe götürmeyen itikadî bir esası belirleyemez. Bu nedenle ancak karinelerle desteklenen haberler, itikadî hususlarda delil kabul edilmelidir. Çünkü, "karinelerle takviye edilen âhâd hadîsler, istidlâl ile hasıl olan ilm-i nazarî ifade ederler".⁹⁷ Mütéhassıslar senedi sahih olan haber-i vâhidle ihticacı kâfi görme-yip, karinelerle takviye edilen haberlerle hükmederek bu nevi haberlerin ilim

⁹³ A. b. Hanbel, III/129; Benzer rivayetler için bkz. Buharî, Menakib, 1; Müslim, İmâre 1; Tirmizî, Fiten, 49; A. b. Hanbel, III/397

⁹⁴ Krş. Abdulcebbâr Saîd, "Menheciyyetu't-Teamuli maa's-Sunneti'n-Nebeviyye", s. 81 vd.

⁹⁵ Abdulcebbâr Saîd, "Menheciyyetu't-Teamuli maa's-Sunneti'n-Nebeviyye", s. 85

⁹⁶ Meselâ genellikle 3333 zira' (yaklaşık 1666 m.) uzunluğunda olduğu söylenen Üc b. Unûk (veya Anâk) adlı dev bir insana dair rivayetler, yeşil zebercet taşından olan ve dünyayı kuşatan Kaf Dağı'yla ilgili rivayetler, "dünyanın öküzün boynuzu üzerinde durduğuna" dair rivayetler, "insanların en yalancılarının kuyumcularla boyacılar olduğu"nu ileri süren rivayetlerin vakıya, bilimsel gerçekliklere, tecrübe ve deneylere ters düşen ipuçları içerdikleri için uydurma olduklarına hükmedilmiştir. Bilgi için bkz. Kırbaşoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, s. 256 vd., 296

⁹⁷ İbn Hacer, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, s. 29-31

ifade ettiğini kabul etmişlerdir.⁹⁸ Nitekim İbn Hacer el-Askalanî (ö.852), karineleri ihtiva eden haber-i vâhidleri üç grupta toplamıştır. Bunlar: 1) Sa-hîhayn'a mahsus (Buharî ve Müslim'in rivayet ettiği) hadisler, 2) Müteaddid turuku bulunan haber-i meşhûra, 3.) hıfz ve itkân (titizlik) yönünden tanınmış imamların rivayet ettikleri haberlerdir.⁹⁹ Bu tür haberler, istidlâl yoluyla ilim ifade ederler.

Bizce karineyle desteklenen ve içerik olarak aynı anlamı ifade eden âhâd haberler, inanca dair hususlarda delil olarak kabul edilebilirler. Nitekim en-Nazzâm, karîne olduğu taktirde âhâd haberlerin de bilgi ifade edebileceğini söylemiştir. Ona göre, haberin delil oluşu, mütevâtir veya âhâd oluşuna bağlı değil, aksine zorunlu bilgi ifade edip etmemesine bağlıdır. Bu da haberin az veya çok kişi tarafından rivayet edilip edilmemesine değil, üzerinde icmâ edilmesi veya karîne ile desteklenmiş olmasıyla mümkün olur.¹⁰⁰ en-Nazzâm, karîne olduğu taktirde haber-i vâhidin de kesin bilgi ifade edebileceğini, ancak karîneyle desteklenmemesi durumunda, mütevâtir de olsa haberin kesin bilgi ifade etmeyebileceğini iddia eder. Ona göre, tek başına yalan söyleme ihtimali olan kimselerin, büyük bir topluluk olduktan sonra da yalan söyleme ihtimalleri vardır. Topluluk olmaları durumlarını değiştirmez ve onları yalan söylemekten alıkoymaz. Zira söz konusu kişiler, topluluk haline geldikten sonra da yalan söyleme gücünde olmaları, yalan üzere birleşmenin imkânsız olmadığını gösterir.¹⁰¹ Yahudi, Hristiyan ve diğer sapkın grupların yalan haber üzerinde birleşebilmiş olmaları, tevâtürün geçersizliğini ortaya koymaktadır.¹⁰² Böyle olunca, diğer ümmetlerde olduğu gibi bu ümmet de hata ve dalâlet üzere birleşebilir.¹⁰³

Yine Mu'tezilî âlim Ebu'l-Hüseyin el-Basrî, sahabenin icmâ ederek delil kabul ettiği âhâd haberler hakkında şöyle demektedir: "Bu haberlerden her biri, her ne kadar âhâd haber olsa da, hepsi birden mütevâtirdir. Çok olmaları göz önünde bulundurulursa, bu haberlerin yalan olmaları caiz olmaz"¹⁰⁴ diyerek, âhâd bir haberin, farklı tariklerle rivayet edildiğinde mütevâtir hük-

⁹⁸ Subhi Salih, *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılahları*, s. 271

⁹⁹ İbn Hacer, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, s. 29-31

¹⁰⁰ Ebu'l-Hüseyin el-Basrî, *el-Mu'temed*, II/93; Hüseyin Hansu, "Mu'tezile Araştırmalarında Kaynak Problemi", Marife, Yıl:3, Sayı:3, Konya, 2003, s. 61

¹⁰¹ el-Belhî, vr. 59a/b?*

¹⁰² el-Belhî, vr. 114b*

¹⁰³ el-Belhî, vr. 114b; Hüseyin Hansu, "Mu'tezile Araştırmalarında Kaynak Problemi", Marife, Yıl:3, Sayı:3, Konya, 2003, s. 61*

¹⁰⁴ Ebu'l-Hüseyin el-Basrî, *el-Mu'temed*, II/114

münde olacağını¹⁰⁵ ve kendisiyle amel edilmesi gerektiğini vurgulamış olmaktadır.

et-Taftazânî de, tıpkı ince iplerin bir araya gelerek güçlü bir halat meydana getirmesi gibi, içerik olarak aynı anlamları ifade eden âhâd haberlerin de kesin delil teşkil edebileceğini belirterek,¹⁰⁶ itikadî konularda da âhâd haberlerle amel edilebileceğini vurgulamıştır.

Sonuç

Kelâm İlmi, kesin bilgiye ihtiyaç duyduğundan, itikadî konuları belirlemede delil olabilecek nassların kesin bilgi ifade etmeleri gerekir. Bu tür bilgiler de ancak Kur'an âyetleri veya mütevâtir hadislerden elde edilirler. Bu nedenle Kelâm'da sadece Kur'an âyetleri ile mütevâtir olan ve aynı zamanda delâleti de açık ve kesin olan hadisler delil olarak kabul edilir. Ancak itikadî konuları ispat hususunda baş vurulacak mütevâtir haberlerin, ya yok ya da yok denecek kadar az olduğu âlimlerin çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir. Selefiyye ve Zâhiriyy'ye mensup bazı âlimler, âhâd hadislerin mânen mütevâtir hükmünde görülüp, amelî konularda olduğu gibi itikadî hususları belirlemede de kabul edilmesinin gerekli olduğunu iddia etmişlerse de, şüphe ifade ettikleri ve bünyelerinde bir kısım kuşku barındırdıkları için, bu tür haberler, Kelâmcıların kâhîr ekseriyeti tarafından kesin bilgi ifade eder nitelikte kabul edilmemiş ve bu nedenle itikadî konuları belirlemede tek başına yeterli görülmemişlerdir.

Bizce yeniden inşâ edilecek Çağdaş Kelâm'ın düşünsel altyapısını Klasik Kelâm İlmi belirlemeli; bu bağlamda Klasik Kelâm İlmi'nde, *itikadî hususların kar'î delillerle belirlenmesi ve inanca dair konularda zanna dayalı bilgilerin kabul edilmemesi* prensibi, Çağdaş Kelâm'da da bir ilke olarak korunmalıdır. Çünkü itikatta zan olması, inancın sağlam delillere dayanmadığı, dolayısıyla sağlam temellere oturmadığı anlamına gelir ki, bu İslâm'ın ruhuna tamamen aykırıdır. Ancak böyle bir ilkenin kabul edilmesi, itikadî konularda hadislerin, -ki inançla ilgili mütevâtir haberlerin ya yok, ya da yok denecek kadar az olduğu genel kabul gördüğü için, bu hadisler âhâd haberlerdir-, hiç kullanılmayacağı anlamına gelmemelidir. Çünkü Kelâmî söylemin Kur'anî dayanaklarının yanında, Nebvî dayanaklarının da bulunması zorunludur. Yeniden inşâ edilmesi gereken çağdaş bir İlm-i Kelâm, kendi duruşunu, Allah'ın mesajını insanlara ulaştırmak, insanlığın dünya ve âhiret

¹⁰⁵ Krş. Abdullah Kahraman, "Mu'tezilî Usulcî Ebu'l-Hüseyn el-Basrî'ye Göre Bilgi Kaynağı ve Delil Olarak Âhâd Haberler", *Marife*, Yıl:3, Sayı:3, Konya, 2003, s. 176

¹⁰⁶ Sa'duddîn et-Taftazânî, *Şerhu'l-Akaid* (Haşiyetu Kestelî alâ Şerhi'l-Akaid içinde), İst., 1966, s. 34; Krş. Yusuf Şevki Yavuz, "Haber-i Vâhid", *DİA*, XIV/354

saadetini sağlamak için Allah tarafından gönderilmiş kutlu Elçi'ye rağmen belirleyemez ve projesini onun öğretilerini hesaba katmadan kuramaz. Çağımızda İllâhî Öğreti'yi anlama çabaları içinde başta gelen bir disiplin olması için Kelâm İlmi, insanı, evreni, olay ve olguları yorumlamada Hadis-Sünnet'ten bağımsız olmamalıdır.

Hangi asırda yaşarsa yaşasın, Allah'a inanan insanların ideal birer mü'min olabilmeleri, büyük ölçüde Peygamber'in sözleri, fiilleri ve takrîrleri, yani Sünnet'ini takip etmeleri ile mümkün olabilir. Şüphesiz doğru bir İslâm anlayışı, İslâm kültürünün Kur'an'dan sonra ikinci temel kaynağı olduğunda şüphe olmayan Hadis'in de doğru anlaşılıp kabul edilmesine bağlıdır. Bu nedenle Kelâm âlimleri, hadisçilerin bilhassa hadis araştırmalarında ve hadislerin sıhhatine ilişkin uyguladıkları tekniklerden de yararlanarak, itikadî hususların belirlenmesinde delil sayılabilecek hadisleri yeniden belirlemeye yönelik seçmeci, titiz ve yoğun bir çalışmaya girişmelidirler. Bu bağlamda İslâm'ın genel kuralları ve apaçık aklî ilkelerle çelişmeyen; Kur'an ve Sahîh Sünnet'in bütünlüğüne, İslâm'ın temel amaçlarına ve genel hedeflerine aykırı düşmeyen; vakıyyla uyuşan; dış dünyadaki hakikatlerle, deney, tecrübe ve bilimsel gerçekliklerle örtüşen ve bilhassa karfınelerle desteklenen hadisler belirlenmeli ve bu hadisler inançla ilgili hususlarda, özellikle de hakkında açık âyet bulunmayan kabir azabı, şefaet, halku'l-Kur'an, İsâ'nın nuzûlü gibi itikadî konularda alınıp kabul edilmelidirler. Zira böyle bir kritiğe tabi tutulduktan sonra sahîh oldukları ortaya çıkan âhâd hadisler, Müslümanların geneli tarafından kabul göreceği ve şek ve şüpheden de uzak bulunacakları için, bir çeşit "mütevâtir"¹⁰⁷ hükmüne yükselmiş olacaklardır ki, artık bu aşamadan sonra bu tür hadislerin itikadî bir hususu belirlemede delil olarak kabul edilmesinde bir sakınca olmasa gerektir.

Yeniden inşâ edilecek Çağdaş Kelâm İlmi, en genel anlamda Hz. Peygamber'in Kur'an anlayışı olarak betimlenebilecek olan Hadis-Sünnet'ten yeterince yararlanmalı; böylece Kelâm, tarihin belli dönemlerinde salt "cedel'e dönüşen "kuru akılcı" kimliğinden soyutlanmalı ve Kur'an ile Sahîh Sünnet'in mecrâsında yürüyen bir ilim haline getirilmelidir.

Prof. Dr. Emrullah YÜKSEL (Başkan)

Mehmet Kubat Beye emeklerinden dolayı teşekkür ederim. Şimdi tebliği değerlendirmek üzere müzakerecilerden Doç. Dr. Erkan YAR beyi değer-

¹⁰⁷ Burada "mütevâtir" kavramıyla, bu sözcüğün hadisçiler arasında yaygın kabul görmüş istilâhî anlamını değil, bir bilgi kaynağı olarak doğruluğu şüphe götürmeyen ve kesinlik ya da kat'iyet ifade ettiğinde kuşku duyulmayan "sahîh haber"i kastetmekteyiz.